

taktů dvoukariérových rodin a dilemata vznikající z obtíží sladit dvojí životní cyklus v jedné rodině.

Z vypočítaných napětí je pro nás zajímavý problém přetížení, o něco méně problém osobní identity a pak zejména problematika kompatibility dvou nestejně rytmizovaných životních cyklů v jeden životní cyklus dvoukariérové rodiny. Raportoví ovšem — a je to dáno samou praktickou povahou edice, v které je knížka publikována — neaspírují na hrubší teoretickou analýzu, problémy jen nadhazují, neuvažují je v širším a jemněji propracovaném rámci kritické sociální teorie. Jejich praktické závěry a doporučení, jež uzavírají knížku, zůstávají pak ještě více na povrchu. Při vši účtě, kterou chováme k jejich dobrým úmyslům, nemůžeme se neusmát nad některými reformními návrhy, o nichž vážně uvažují: o potřebě zvýšit sociální prestiž stavu sloužících v kapitalistické společnosti, o nutnosti reformy péče o děti a moderní profesionalizaci povolání chůvy, o legitimizaci větší sociální variability v ženské a mužské sociální roli. Ani v úvahách, jež už nám zní realističtější a které jsou aktuální i v naší společnosti, jako jsou úvahy o nutnosti respektovat při plánování výstavby bytů a obytných center variabilitu potřeb různých typů rodin v různých fázích životního cyklu nedokáží překročit vlastní stín.

Tímto stínem — a patří to pro obě recenzované knihy — je násilná abstrakce jinak poctivých, osobně zaujatých a kritických úvah autorů od determinace charakteru jejich problematiky daným výrobním způsobem, hlubinou strukturou sociálního uspořádání společnosti, v níž na problematiku dvoukariérových rodin narážejí. Pokud není brána v potaz základní povaha kapitalistického řádu, každá teoretická úvaha narazí záhy na limity, jež není s to překonat, a každé návrhy na řešení uvíznou v platonickém reformismu, jehož společenský efekt je nepatrný, neboť se dotýká jen povrchu jevů a nepostihuje hlubinné mechanismy, které jej ovládají.

Ivo Možný

Alena Köhler-Wagnerová, *Die Frau im Sozialismus — Beispiel ČSSR*, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg 1974, str. 177

Hlavním motivem a cílem knihy je vylíčit na příkladu československé poválečné společnosti proces emancipace ženy v moderní společnosti a srovnáním toho, jak je ženská otázka řešena v Československu a v NSR ukázat rozdíly a také problémy, s nimiž se setkává proces emancipace žen v různých společenských řádech. Kniha je pro nás velmi zajímavá, neboť je celá prostoupena správným přesvědčením, že proces emancipace žen je v socialistické společnosti daleko pokročilejší než například ve spolkové republice. Autorka na řadě míst podtrhuje skutečnost, že v socialistické společnosti má emancipační proces také daleko demokratičtější obsah a charakter. Tato hlavní teze je pak v knize rozvíjena v řadě souvislostí a podrobně doložena argumenty, zejména údaji z řady empirických výzkumů realizovaných v ČSSR v letech 1959—1972. Práce je opřena o důkladnou znalost údajů československé statistiky i o předmětnou literaturu.

I když práce je z největší části opřena o analýzu a interpretaci konkrétních údajů, opírá autorka svoji koncepci o historické poznání. Autorka sleduje pozorně otázku společenského postavení žen v časové souvislosti a pěkně přitom ukazuje, jak postavení ženy v české společnosti devatenáctého století bylo určeno bojem za národní emancipaci. Postavení českého národa v monarchii ovlivnilo vznikající hnutí za emancipaci žen a je příčinou toho, že zrovnoprávnění ženy bylo samotným ženským hnutím pochopeno jako součást emancipace národa a nesenou především příslušnicemi středního stavu. Tytéž příčiny spolu s nízkou sociální diferenciací české komunity leží v základech demokratismu české společnosti devatenáctého století a vysvětlují skutečnost, proč se u nás nerozvinula patriarchální forma rodiny s naprosto nadvládou muže. Vznikem republiky dosáhlo emancipační hnutí v podstatě svých cílů, avšak zároveň se zřetelně ukázalo, že formální zrovnoprávnění naprosto neznamená emancipaci faktickou. Na snahy původního českého feminismu proto logicky navázalo proletářské ženské hnutí, které klíč k řešení ženské otázky vidělo v zásadní změně společenského řádu. Také autorka se hlásí k marxistickému pochopení ženské otázky.

Postavení ženy ve společnosti a tedy i její emancipace není pro marxistické myšlení problémem právním nebo sexuálním, ale vždy je chápáno z historického, společenského a ekonomického hlediska. Příčinu a zároveň vnější znak zotročení ženy

vidí marxistická teorie ve skutečnosti, že ženy jsou vyloučeny ze společenské výroby. Nezbytnou, i když nikoliv jedinou podmínkou zrovnoprávnění žen je proto jejich zařazení do výrobního procesu. Právě po roce 1945 byly v ČSSR vytvořeny předpoklady pro praktické řešení ženské otázky a tento problém se dokonce stal součástí politického programu. Autorka vidí první etapu procesu emancipace v období let 1945–1949, kdy došlo v Československu k úplnému právnímu zrovnoprávnění obou pohlaví a kdy začíná masové zapojení žen do výroby. Ženské hnutí té doby si klade za cíl vyrovnat se mužům ve všech oborech pracovní činnosti a v oblasti ideologie většinou odmítá jakoukoliv ženskou specifičnost. Proszazení tohoto modelu emancipace samozřejmě naráželo na tradiční představy o úloze ženy. Nicméně se prosadilo, ale brzy bylo zproblematizováno, neboť rychlý růst profesionální činnosti žen přinášel řadu problémů. Zapojení žen do výrobního procesu postupovalo totiž daleko rychleji nežli budování společenských zařízení, které je vlastně podle klasické marxistické teorie teprve měly umožnit. Tradiční představy o postavení ženy byly v Československu sice poraženy a v naší společnosti byly vytvořeny předpoklady pro skutečnou emancipaci žen, ale konkrétní postavení jednotlivých žen v každodenním životě se stalo dokonce obtížnějším a namáhavějším. Vlivem těchto skutečností začíná od poloviny padesátých let růst zájem o konkrétní problémy každodenního života a ve společenské praxi se začínají uplatňovat opatření, která již nevycházejí jen z ideologických představ, ale přihlížejí také ke skutečnostem reálného života (např. legalizace přerušení těhotenství v roce 1957). Ve stejné době vystupují v teorii i v publicistice četní kritikové dosavadní praxe zrovnoprávnění žen. Kritikové popularizují výsledky výzkumů psychologie a medicíny o významu matky v průběhu prvního roku života dítěte; začíná se zpochybňovat ekonomický přínos ženské zaměstnanosti a občas se dokonce objeví i hlas žádající návrat žen do domácnosti. V šedesátých letech vykrytalizovalo dvojí pojetí postavení ženy ve společnosti. Jednak se uplatnila v zásadě reakční představa o návratu žen do rodiny a domácnosti a jednak se postupně vytvořila nová koncepce, která řešení problému zrovnoprávnění vidí v určité harmonizaci rodinné a mateřské role ženy s jejím postavením v zaměstnání.

Nová koncepce se však musí vyrovnat se skutečností, že tato harmonizace není za současných společenských a materiálních podmínek ani v socialistické společnosti beze zbytku uskutečnitelná. Nová koncepce vede k věcnému posuzování problematiky emancipace a ve společenské praxi k řadě konkrétních opatření (např. prodloužení mateřské dovolené na 26 týdnů v roce 1968, nebo zavedení mateřského přídatku až do druhého roku věku dítěte v roce 1971). Autorka se také v podstatě hlásí k této nové, sympatické koncepci emancipace a domnívá se, že faktické zrovnoprávnění žen je dlouhodobým procesem, který dosud zdaleka není ukončen, že jak teorie, tak i společenská praxe musí trvale hledat opatření, která by proces emancipace jednak prohlubovala a jednak jej ve shodě s nově vznikajícími potřebami naplňovala stále novým obsahem.

V jednotlivých kapitolách knihy se autorka snaží ukázat, jak tento trvalý proces faktické emancipace v československé společnosti postupuje. Všimněme si jen některých nejzávažnějších zjištění.

Při srovnávání mezi československým a západoněmeckým právem dochází autorka ke zjištění, že oba právní systémy se liší v pochopení rovnoprávnosti. Československé právo plně respektuje skutečnost ženské zaměstnanosti, zatím co německé právo vychází z tradičního rozdělení rolí na muže živitele a ženu hospodyňku. Autorka pěkně ukazuje, jak se rozdíl v pojetí uplatňuje v řadě právních formulací i v některých ustanovení rodinného a pracovního práva obou zemí.

Největší pozornost věnovala autorka postavení ženy v zaměstnání — zde jsou její výklady nejlepší a nejdůkladnější. Rostoucí podíl žen na profesionální činnosti je ve všech moderních společnostech projevem jejich nového postavení. V socialistických zemích je však pracovní zapojení žen mnohem vyšší, pracuje zde více žen v plodném věku a ženám je přístupno více povolání. Zaměstnání je nezbytným předpokladem emancipace, protože právě zaměstnání je v moderních společnostech rozhodující při určování společenské prestiže. Zaměstnanost však není s emancipací totožná. Rozhodující pro dosažený stupeň emancipace je postavení ženy v zaměstnání a toto postavení je podmíněno jejím vzděláním a kvalifikací. Rychlé tempo rozvoje vzdělání a kvalifikace patří přitom k nejcharakterističtějším znakům změněného postavení žen v československé společnosti. Autorka správně připomíná, že

tento proces není zdaleka vyvolán jen emancipačním hnutím, ale má kořeny v hluboké demokratizaci vzdělání v socialistické společnosti. Svoje výklady dokládá autorka řadou statistických údajů i množstvím konkrétních zjištění. (Důkladné shrnutí zjednotněných konkrétních údajů je jednou z největších předností recenzované práce, která v tomto ohledu vysoce překonává všechny mně známé práce posledních let.)

V práci je na konkrétních datech přesvědčivě ukázáno, že tempo růstu vzdělání je ovšem mnohem rychlejší než tempo růstu ženské kvalifikace. Jedním z indikátorů dosaženého stupně emancipace je úroveň vyrovnání kvalifikace mužů a žen v jednotlivých oborech. Zajímavé jsou úvahy autorky tam, kde tento proces studuje v souvislosti s pronikáním žen do nových profesionálních oblastí. V Československu se ženy dostaly masově i do hospodářských oblastí (např. strojírenství), které jsou ženám na západě prakticky uzavřená, ale zatím ani u nás nedošlo k vyrovnání kvalifikační úrovně. Z technických oborů se československé ženy nejsilněji prosadily v chemii, kde také dosáhly nejvyššího stupně kvalifikovanosti (21,9 % z odborných pracovníků s vysokoškolským vzděláním). Zajímavý je též poznatek, že nejvyššího stupně vyrovnání mezi muži a ženami v technických povoláních bylo zatím dosaženo v Sovětském svazu. Důkladnou argumentaci nacházíme také v úvahách o ženách ve vedoucích pozicích.

Velmi důležité skutečnosti jsou shrnuty v kapitole věnované platu žen. Autorka vychází z poznatku, že přibližný průměrný ženský plat představuje asi 60 % průměrného platu muže a tento poměr je prakticky stejný v kapitalistických i socialistických zemích. V knize se však setkáváme se zajímavým vysvětlením. Zatímco na západě jde o důsledek nestejněho odměňování mužů a žen, v československé společnosti je tento rozdíl vysvětlen převládající koncepcí hospodářství, která platové zvyšování některé obory (např. hutnictví, těžký průmysl), v nichž pracuje mnohem větší podíl mužů. Autorka se svoji zajímavou tezi snaží dokázat řadou statistických údajů (např. údaje o průměrném příjmu v jednotlivých oborech kombinuje s údaji o relativních podílech mužů a žen na celku zaměstnaných v těchto oborech).

Také proces emancipace ženy v rodině probíhá v socialistické společnosti rychleji než ve společnosti kapitalistické. Profesionální činnost ženy a z ní vyplývající nezávislost má za následek posílení pozice ženy uvnitř rodiny, což se projevuje změnami v dělbě domácích prací. V této části knihy zůstává však autorka poněkud více na obecné rovině a místy je jí snad možno vytknout určitou neznalost nejnovější československé výzkumné produkce (např. když tvrdí, že v teorii zůstala nepovšimnuta nová dělba domácích prací). Autorka ukazuje na řadě případů, jak se nové postavení ženy prosazuje do života rodiny — za nejzajímavější z uvedených argumentů považují tyto: 1. otec je v československé společnosti více integrován do rodiny; 2. roste role babiček a 3. nové postavení ženy se projevuje v jejich postojích k manželství a sexuálnímu životu. Zvláště pozornost je věnována mladým manželstvím, kde se nové rysy rodinného života mohou pozorovat zřetelněji.

Jádro problému moderní rodiny je nepochybně v domácnosti. Zde se nejnápadněji projevuje dvojí role ženy, neboť domácnost ženu zatěžuje nesrovnatelně více než muže. Autorka se domnívá, že příčina tohoto stavu není v podstatně neřešitelnosti konfliktu dvojí ženské role, ale ve skutečnosti, že profesionální činnost vdaných žen roste rychleji, než se vytvářejí v materiální sféře odpovídající společenské podmínky a předpoklady. V knize je na známých údajích ukázána méně výhodná pozice žen v domácnosti. Autorka však zároveň uvádí, že v Československu došlo v posledním desetiletí k určitému snížení objemu prací potřebných k výkonu domácích prací (toto snížení oceňuje asi na hodinu denně — tj. 45 pracovních dní ročně). Zajímavé jsou také úvahy o pracovní participaci ostatních členů rodiny na pracích zajišťujících pravidelný chod domácnosti. Ještě významnější je, že autorka vidí význam domácích prací podstatně šířeji, než jak se s tím setkáváme u většiny badatelů a zvláště badatelek — chápe jejich socializační úlohu i význam, který mohou mít při posilování rodinných svazků.

V závěru knihy je učiněn pokus o celkové zhodnocení emancipačního procesu v ČSSR. Hodnocení vyznívá optimisticky. Ve srovnání s kapitalistickými změnami bylo v ČSSR, podle názoru autorky, dosaženo nesrovnatelně více, avšak emancipace ve smyslu skutečného zrovnoprávnění mužů a žen, nikoliv ve smyslu právním, ale v praktickém každodenním životě zatím ani v Československu dosaženo nebylo.

Recenzovaná kniha je velmi sympatická tím, že autorka prokázala velmi podrobnou znalost československé odborné literatury. Cituje prakticky veškerou význam-

nou literaturu a zná dokonce většinu konkrétních výzkumů. Kniha obsahuje také vzornou bibliografii prací vydaných do roku 1972. Práce je napsána svěžím a živým jazykem a je proto osvěžující a podnětnou četbou; jen tu a tam, zejména v některých teoretických úvahách, narážíme na záblesky vypjatého feminismu.

Pavel Tomášek

Průzkum postoje české veřejnosti k ochraně přírodního prostředí. Ústav pro výzkum kultury. Praha 1975.

Ekologové a jiní specialisté v oboru životního prostředí čím dál tím častěji dopívají k závěru, že systém právních opatření a norem nestačí zabránit degradaci biosféry způsobené člověkem. Domnívají se, že účinnější i když pomalou cestou by mohlo být výchovné ovlivnění lidí prostřednictvím školních i osvětových zařízení. Bylo by žádoucí vypěstovat v obyvatelích státu tzv. ekologické citění a pocit spoluzodpovědnosti za stav naší přírody, za obyvatelnost naší země.

Základním východiskem pro vytvoření systému takového vzdělání pro dospělé je znalost současného stavu veřejného mínění v oblasti životního prostředí. Úkolem zjistit tento stav pověřil v roce 1972 náměstek ministra kultury ČSR Ústav pro výzkum kultury. Cílem výzkumu tedy bylo poznat postoje obyvatel ČSR k ochraně přírodního prostředí a strukturu tohoto veřejného mínění podle relevantních sociálních, případně demografických charakteristik.

Výzkum na toto téma nebyl u nás první, jak nepřesně uvádí autor. V roce 1967 byl proveden celostátní reprezentativní výzkum na stejné téma (Katedra sociologie filosofické fakulty ÚJEP) a byl publikován v časopise *Životné prostredie* č. 1, roč. 1973. Na jedné straně taková nezávislá duplicita umožňuje verifikovat zjištěné výsledky, na druhé straně znamená ztrátu energie a ztrátu možností prohloubit výzkumné poznatky.

Zpráva Ústavu pro výzkum kultury dokládá, že výzkum byl dobře připraven. Předcházely mu dvě předvýzkumné akce. První si kladla za cíl proniknout do problematiky veřejného mínění na toto téma prostřednictvím nestandardizovaných rozhovorů prováděných u malého, přibližně reprezentativního vzorku, druhý pak ověřoval adekvátnost a formu standardizovaného záznamového archu. Tento moment (rozsáhlý předvýzkum) považují za jeden ze základních kladů výzkumu. Je totiž zárukou jeho vysoké metodické úrovně.

Tematicky obsahuje výzkum několik úseků: Vztah k přírodě. Čtyři složky přírodního prostředí. Přírodní prostředí ve vývoji. Uplatnění občanů při ochraně přírody. Význam ochrany přírody. Instrukce a ochrana přírody. Ochrana přírody a právní vědomí. Výchova a propagace. Rekreační v přírodě. Každé z těchto témat je zastoupeno několika otázkami.

Výzkum znovu potvrdil, že struktura veřejného mínění je v této oblasti vysoce závislá na demografických a sociálních charakteristikách obyvatel a to zhruba ve stejném smyslu a zhruba ve stejné intenzitě u většiny sledovaných otázek. Byl prokázán zejména vztah ke vzdělání, velikosti bydliště, sociální příslušnosti, industrializaci a urbanizaci okresů respondentů.

Domnívám se v této souvislosti, že diskutabilním místem výzkumu je rozsah dotazování. Kromě toho, že jistě kladl velké nároky na zpracování dat, mohl snížit validitu odpovědí na konci rozhovoru. Autoři sami konstatují, že rozhovor trval 20 až 30 minut, v některých případech i hodinu.

Kladem tak podrobně formulovaného rozsáhlého bloku otázek na jedno téma je, že podrobně (pomineme-li zmíněnou možnost poklesu validity) mapuje postoje respondentů. Otázkou však zůstává, má-li u většiny otázek smysl třídění druhého stupně (s ohledem na výše zmíněnou shodu meritorních reakcí ve shodných sociálních a demografických souborech obyvatel). Soudím, že by práci prospělo, kdyby se spokojila s prostým popisem reakcí v prvním stupni třídění a vybrané indikační otázky raději podrobila třídění nejen druhého, ale i třetího stupně. Při nepochybné intervenci více korelujících znaků (velikost bydliště, vzdělání, sociální zařazení aj.) by taková hlubší analýza mohla přinést velmi zajímavé poznatky.

Přínosná je jistě závěrečná kapitola, která pojednává o možnostech kulturně výchovné práce z hlediska poznatků výzkumu.

Jak vyplývá z úvodních odstavců práce, publikovaný výzkum si klade za cíl položit orientační základ pro osvětovou a výchovnou práci. Z tohoto hlediska má